

Foto van de omslagen van: Dirk U. Stikker, *Memoires. Herinneringen uit de lange jaren waarin ik betrokken was bij de voortdurende wereldcrisis*. Rotterdam-Den Haag, Nijgh en Van Ditmar, 1966 en A.G. Harryvan, J. van der Harst en S. van Voorst (red.), *Voor Nederland en Europa*, Den Haag-Amsterdam, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Boom, 2001.

DIRK STIKKER

Een ambitieus Europeaan

Annemarie van Heerikhuizen

Oud-minister van Buitenlandse Zaken Dirk Uipko Stikker (1897-1979) was in april 2009 weer even in het nieuws. Vanwege het zestigjarig bestaan van de NAVO werd in de media stilgestaan bij het feit dat Stikker de eerste Nederlander was die het ambt van secretaris-generaal bekleedde — Joseph Luns en Jaap de Hoop Scheffer zouden hem volgen — en in 1949 persoonlijk zijn handtekening onder het handvest van de NAVO plaatste. Foto's genoeg van dat belangrijke moment, maar Stickers politieke loopbaan had veel meer facetten. Zo was hij als minister van Buitenlandse Zaken (1948-1952) een vurig verdediger van de Nederlandse koloniale belangen, en speelde hij later een actieve rol in Europa als voorzitter van de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking (OEEs). In die functie hield hij zich intensief bezig met de liberalisatie van het Europese handels- en betalingsverkeer, en ontwierp hij zelfs een grondig Europees plan om vaart te maken met de eenwording van Europa. In mijn bijdrage wil ik allereerst een beeld geven van de verschillende typering die er van Stikker in omloop zijn en die elk een verschillend personage schetsen. Dit illustreert de moeilijkheden waarop men bij de beschrijving van een dergelijk complex persoon kan stuiten. Meer in detail zal ik ingaan op de vraag of Stikker als Europees politicus niet bovenal als een ambitieus Europeaan beschouwd kan worden, gelet op de serieuze bijdrage die hij vanuit de OEEs heeft geleverd aan de Europese samenwerking.

Stikker-personages

Hoeveel personages ook zijn toegeschreven aan de persoon van Stikker, aan de basis van alles zou volgens veel auteurs het feit hebben gelegen dat hij een Noord-Nederlander was, een Groninger. De historicus Jan Bank bijvoorbeeld is van mening dat Stikker meer Atlantisch georiënteerd was dan continentaal-Europees en schrijft: 'Dat hoeft geen verwondering te wekken voor een Noord-Nederlander, die bovendien van moederszijde geparenteerd was aan scheepsbouwers.'¹ H.N. Boon, secretaris-generaal van het Ministerie van Buitenlandse Zaken in de jaren 1947-1952, schrijft in het *Nederlands Biografisch Woordenboek* kort maar krachtig: 'Stik-

ker is zijn hele leven een typische Groninger gebleven.² En zo wilde Stikker het ook. In zijn memoires wijst hij er nadrukkelijk op Groninger te zijn en dat ook zijn hele leven te zijn gebleven.³

Maar wat is een Groninger? Voor de meeste biografen is dat geen moeilijke vraag, in ieder geval geen vraag om lang bij stil te staan. ‘Het pragmatisme was hem, telg uit een Groninger geslacht van herenboeren en van scheepsbouwers, met de paplepel ingegoten,’ aldus Bank.⁴ En dus ging Stikker rechten studeren, kwam terecht bij de Twentsche Bank en trad in 1935 toe tot de directie van Heineken’s Bierbrouwerij Maatschappij. Stikker groeide uit tot ‘man van het bier’, een personage dat hem niet meer zou verlaten en dat ook wel tegen hem is gebruikt. ‘Als hij zijn bier maar ergens kon verkopen,’ zei M. van der Goes van Naters – zijn latere politieke tegenstander – in een vraaggesprek over Stickers motieven met betrekking tot de naoorlogse Europese samenwerking.⁵

Een personage van Stikker dat nauw verbonden is aan ‘de pragmaticus’ is dat van ‘de vernieuwer’. Door zijn werk bij Heineken en het Verbond van Werkgevers raakte hij in de oorlog nauw betrokken bij de oprichting van een nieuw sociaal overleglichaam, de Stichting van de Arbeid (overlegorgaan werknemers en werkgevers). Een volgende stap was de politiek: Stikker behoorde tot de oprichters van een nieuwe liberale partij, de Partij van de Vrijheid (de latere VVD), waarvan hij de eerste voorzitter werd. In augustus 1948 trad hij aan als minister van Buitenlandse Zaken in het kabinet-Drees/Van Schaik. Het feit dat hij uit het bedrijfsleven kwam en niet uit de diplomatie was een novum in de Nederlandse politiek. Stikker was minister in een zeer bewogen tijdperk (het einde van de neutraliteitspolitiek en het begin van de Europese samenwerking en het Atlantisch bondgenootschap). Hij verbleef veel in het buitenland, wist wat er in de wereld omging en groeide uit, aldus zijn biograaf M.F. Westers, tot internationaal staatsman.⁶ Ook het departement maakte onder Stikker roerige tijden door en werd grondig gereorganiseerd en aangepast aan de nieuwe tijd.

Haaks op dit dynamische personage van Stikker staat het beeld van de onwetende parvenu, de negatieve variant zou men kunnen zeggen van de nieuwkomer. De parvenu, de man uit het bedrijfsleven, zou geen benul hebben gehad van staatszaken en had eigenlijk niets te zoeken bij Buitenlandse Zaken. In geen enkel opzicht was hij gekwalificeerd om leiding te geven aan dit departement, aldus de uiterst kritische P.F. Maas, ‘of het moest zijn doordat het Heineken-bier ook buiten onze grenzen aftrek vond.’⁷ Het personage van de parvenu handelde zeer onhandig in de Indonesische kwestie. Stikker was voor de harde lijn tegen de Republiek van Soekarno en bleek hierin bijzonder vasthoudend. Hij stemde in met de tweede politieke actie, maar van duidelijk beleid was geen sprake, aldus Maas: ‘Stikker sloeg voor het forum van de gehele diplomatieke wereld een baggerfiguur.’⁸ Ook Stickers poging de ondertekening van het NAVO-verdrag afhankelijk te maken van steun van de Amerikanen voor het Nederlandse koloniale beleid zou schipbreuk lijden.

Opmerkelijk genoeg is de parvenu Stikker van tijdelijke aard gebleken. Vooral het feit dat hij uiteindelijk ‘om’ ging in de Indonesische kwestie en in later jaren ook niet heeft willen vasthouden aan Nieuw-Guinea heeft hem veel goodwill opgeleverd. ‘Op de tweesprong tussen Azië en het Westen’ koos Stikker voor het laatste, meent L.G.M. Jaquet.⁹ Stikker komt er ook ronduit goed vanaf bij Duco Hellema in diens overzichtswerk – momenteel een populair studieboek – over de buitenlandse politiek van Nederland:

Minister Stikker was bij dit alles een centrale figuur, niet als visionair of groot politiek denker, maar als pragmatisch en flexibel verdediger van de Nederlandse economische belangen. Aanvankelijk trad Stikker ambivalent en opportunistisch op inzake de Indonesiëkwestie, later bracht zijn zakelijke instelling hem ertoe de conclusie te trekken dat ook Nieuw-Guinea een ernstig conflict met Indonesië niet waard was. Zich aanpassend aan de nieuwe omstandigheden was Stikker inderdaad het symbool van de modernisering en atlantisering die de Nederlandse buitenlandse politiek in deze jaren doormaakte.¹⁰

Stikker is hier de pragmaticus, de vernieuwer, de man die bereid was, aldus Hellema, ‘alle consequenties van de naoorlogse wereldorde te aanvaarden.’¹¹ En zo groeide hij uit tot Atlanticus, tot man van de NAVO, tot vooraanstaand leider van de westerse wereld in de spannende jaren van de Koude Oorlog. Maar hoe ‘vernieuwend’ stelde Stikker zich op in de Europese politiek, waarmee hij zich vóór zijn overstap naar de NAVO intensief heeft bezighouden?

Stikker, het federalisme en de OEES

Stikker werd in 1950 voorzitter van de OEES, maar zou van het Europese eenheidsstreven niet veel hebben willen weten. In Europa had het federalisme in de jaren 1950-1952 een behoorlijke aanhang, schrijft hij in zijn memoires. Ook hij had belangstelling voor het federalisme, maar was, schrijft hij, een scepticus. Europa was naar zijn mening nog niet rijp voor ‘werkelijke eenheid’. Bovendien: ‘Te hooggespannen verwachtingen leiden tot te grote teleurstellingen.’¹² Stikker was dus een scepticus als we op zijn eigen woorden afgaan, maar volgens sommigen die hem van nabij hebben gekend zelfs een volledig tegenstander van het federalisme. Boon bijvoorbeeld schrijft in het *Nederlands Biografische Woordenboek*:

Aan het Nederlandse streven naar supranationaliteit en vergaande integratie be-
wees hij niet meer dan lippendienst. Hij geloofde er niet in en achtte het niet voor
verwerkelijking vatbaar.¹³

Stickers uitspraken in de Tweede Kamer, waar hij het aan de stok heeft gehad met menig federalist, tonen inderdaad aan dat hij de supranationale gedachte niet welgezind was. In een van zijn speeches in de Kamer zei hij:

Het is verleidelijk om te veel te verwachten van een nieuwe vorm van internationale samenwerking, die nog niet op de proef is gesteld, en aldus op het Europese federalisme verwachtingen te bouwen, die, wanneer eenmaal de Europese organisatie in het leven zal zijn geroepen, niet ten volle verwezenlijkt zullen worden.¹⁴

Het personage van Stikker als scepticus heeft nog vaster vorm gekregen door het sterke contrast tussen hem en zijn opvolger J.W. Beyen. Beyen wist de federalisten voor zich te winnen, was de ontwerper van het idee van de gemeenschappelijke markt en heeft dankzij zijn biograaf W.H. Weenink inmiddels de status gekregen van ‘bouwer van Europa’.¹⁵

Toch dient het beeld van Stikker als scepticus naar mijn mening bijgesteld te worden. Zijn verhouding met de federalisten in de Kamer was slecht, zeker, maar Stickers denkbeelden blijken bij nadere beschouwing toch minder te hebben gebotst met die van de Kamer dan vaak wordt aangenomen. Allereerst moet erop gewezen worden dat menig Kamerlid aarzelingen had op het punt van supranationale samenwerking. Vooral de vertegenwoordigers van de protestants-christelijke partijen, de ARP en de CHU, hadden hun reserves. Zij steunden weliswaar de moties-Van der Goes/Serrarens waarin werd aangedrongen op gezagsoverdracht aan ‘bovenationale’ Europese organen, maar alleen als daarin kwam te staan: ‘voor zover mogelijk en wenselijk’.¹⁶ Behalve de protestanten hadden ook de katholieken en liberalen zo hun bedenkingen. De liberaal H.A. Korthals bijvoorbeeld was net als zijn partijgenoot Stikker vooral geïnteresseerd in de economische voordelen van een verenigd continent, maar stond gereserveerd tegenover het idee van een sterke federalistische overheid – dat eigenlijk alleen door de sociaaldemocraten werd voorgestaan.

De Raad van Europa, die in 1949 in Straatsburg van start ging, dreef evenwel een wig tussen Stikker en de Kamer. Zelfs Korthals kwam erdoor tegenover de minister te staan. Stikker hechtte aanzienlijk meer belang aan de OEEC, de samenwerking met de landen van het Marshallplan, dan aan de Raad van Europa. Hij wilde niet dat de OEEC door de komst van de Raad van Europa op een zijspoor kwam te staan. Tijdens de begrotingsdebatten van 1949 merkte Korthals tamelijk fel op:

Ik zou willen zeggen dat, wanneer de Minister opmerkt dat de OEEC [OEEC] niet ondergeschikt kan worden aan de Raad van Europa, het toch niet zo moet zijn, dat de zaak van de Raad van Europa nu uiteindelijk door de OEEC wordt beslist.

Ik zou nogmaals willen pleiten voor een integratie van de organen zodanig, dat door de Raad van Europa het reliëf wordt gegeven, dat de Raad van Europa de eerste viool kan spelen.¹⁷

Het belang van de Raad van Europa was dat deze organisatie een parlementair orgaan bezat: de Raadgevende Vergadering. Een groot aantal Nederlandse parlementsleden was hierin actief, zo ook Korthals. Maar Stikker wilde van parlementaire bemoeienis met het buitenlands beleid niets weten, wat bij 'de Straatsburgers' kwaad bloed zette.

Dit neemt niet weg dat Stikker bij de OEEB uiterst verdienstelijk werk heeft gedaan voor Europa. Binnen de VVD vroeg men zich zelfs bezorgd af of Stikker, die zoals gezegd in 1950 naast het ministerschap ook het voorzitterschap van de Raad van de OEEB ging vervullen, bij belangrijke beslissingen zijn inzicht als Europees politicus niet zou laten prevaleren, met andere woorden: de belangen van zijn eigen land uit het oog dreigde te verliezen.¹⁸ Stikkers betrokkenheid bij de OEEB mag blijken uit het door hem ontworpen 'plan van actie', niet voor niets bekend geworden als het 'Stikkerplan', dat tot een drastische vermindering van de handelsbelemmeringen in Europa moest leiden: sector voor sector diende het Europese handelsverkeer te worden aangepakt en moesten tarieven en quota omlaag worden gebracht. Aan de voorbereiding van het Stikkerplan werkten verschillende ambtenaren van het Ministerie van Buitenlandse Zaken en Economische Zaken mee, onder wie Max Kohnstamm, die ook nauw betrokken was bij de oprichting van de EGKS.¹⁹ In het boek *Voor Nederland en Europa* – een verzameling interessante vraaggesprekken met politici en ambtenaren over het Nederlandse Europabeleid en de Europese integratie – zegt Kohnstamm over de betekenis van Stikker en zijn plan:

(...) Stikker was, dat was toen voor het eerst, een minister die zich ook sterk voor economische aangelegenheden interesseerde (...) Stikker was een vrijhandelsman bij uitstek en wilde dus ook die grotere economische ruimte en hij zag dat het in de OEEB niet verder kwam dan het een beetje versoepelen van de kwantitatieve beperkingen, enzovoorts. Er was ook de Betalingsunie die hielp, maar het ging niet echt vooruit. En Stikker heeft toen het Stikkerplan laten opstellen (...) We hebben de problematiek toen doorgewerkt in mijn huis in Wassenaar, met Spierenburg, Van der Beugel, Keesing en Tinbergen (...) Stikker wilde iets doen, hij wilde een open markt in West-Europa. Wat was er nodig om een open markt te krijgen? En om hem in stand te houden? Het gezamenlijk zoeken naar antwoorden op die vragen heeft voor mij een grote rol gespeeld, want daardoor waren we in de latere onderhandelingen op dat gebied eigenlijk heel goed voorbereid (...)

Ook de financiële kant, wat doe je met inflatie, wat doe je met de verschillende munten? Hoe blijft de markt bestaan als iedereen zijn eigen beleid blijft voeren? Die dingen hebben we in een stuk of vier sessies terdege doorgewerkt.²⁰

Op initiatief van Stikker dus! Spierenburg wijst er in *Voor Nederland en Europa* op dat Stikker allesbehalve een tegenstander van Europese samenwerking was. Stikker wilde zelfs breken met het principe van unanimiteit terwijl de meeste landen, waaronder Nederland, daar nog geenszins aan toe waren. ‘Wij wilden ook unanimiteit en geen meerderheidsbeslissingen. Dat kwam pas later, met Stikker en het Stikkerplan,’ aldus Spierenburg.²¹

Uit de interviews met Kohnstamm en Spierenburg komt Stikker dus zeker niet naar voren als scepticus. Integendeel, hij lijkt eerder een voorloper te zijn geweest op het terrein van de Europese samenwerking. Spierenburg geeft ook de organisatie waar Stikker al zijn tijd en energie in stak, de OEES, een belangrijke plaats in het Europese integratieproces:

(...) de rol van de OEES (is) natuurlijk uitermate belangrijk geweest, want de OEES heeft een betalingssysteem, een *payments union* [Europese Betalingsunie], tot stand gebracht, zonder welke men nooit had kunnen werken. Het Schumanplan voorzag niet in een betalingsregeling. We moesten ervan uitgaan dat dat geregeld zou worden. En de liberalisatie is ook een heel belangrijke zaak geweest, het begin van de eliminatie van het protectionisme. Men moet zeker de rol van de OEES waarderen als een belangrijke in deze fase in de Europese samenwerking. Maar omdat men niet verder wilde op institutioneel gebied, geen meerderheidsbesluiten wenste en de tarieven niet wilde aanpakken, is de OEES vastgelopen.²²

Dat vastlopen was dus *niet* te wijten aan Stikker, die juist voorstander was van meerderheidsbesluiten, maar werd veroorzaakt door de tegenwerking van de landen van de OEES die wilden vasthouden aan het beginsel van unanimiteit.

Het Stikkerplan is evenwel mislukt en Stickers naam is verbonden geraakt aan een fiasco. Ook is hij in een minder gunstig daglicht komen te staan doordat in het plan niet duidelijk werd aangegeven welke industrieën moesten worden geliberaliseerd en Nederland al gauw met een lijstje kwam met kwetsbare industrieën die beschermd dienden te worden. Verbazingwekkend was dat overigens niet. Nationale belangen hebben altijd een grote rol gespeeld bij de Europese samenwerking. Niettemin lezen we in een van de meest gedetailleerde beschouwingen over het Stikkerplan:

(...) what seems even more remarkable is that by mid-1950 and again in January 1951, when the Stikker negotiations and studies were still going on, the Dutch Directorate General for Trade and Industry produced a list of infant industry products for which quota protection (...) would be officially applied for a maximum period of three years.²³

Hellema doet het Stikkerplan als volgt af:

Het plan-Stikker werd door de overige OEEs-lidstaten lauw ontvangen (...) Het plan-Stikker leek de zaken volgens de critici door de sector-per-sector-aanpak nog ingewikkelder te maken dan ze al waren (...) Bovendien ontstond binnen de OEEs al snel verschil van mening over de vraag welke sectoren het eerst aan de beurt zouden moeten zijn. Daarbij trad Nederland overigens zelf opportunistisch op en weigerde akkoord te gaan met de selectie van sectoren waarin de Nederlandse industrie een zwakke positie leek in te nemen.²⁴

Misschien is het de hoogste tijd dat het negatieve beeld van het Stikkerplan eens bijgesteld wordt in het licht van de herinneringen van zijn tijdgenoten, van Kohnstamm en Spierenburg, die er de prelude in zagen van de Europese samenwerking in de jaren vijftig.

Stikker en de EGKS

Toegegeven, Stikker kon zich niet vinden in dat andere functionalistische initiatief dat wel een groot succes werd en de echte opstap naar de EEG/EU is geworden: het Schumanplan. Zijn grootste bezwaar tegen dat plan was dat het Verenigd Koninkrijk er geen deel van uitmaakte, dat het een 'klein-Europese' organisatie was waaraan slechts zes landen deelnamen. Maar bedacht dient te worden dat ook de geestelijk vader van het Schumanplan, Jean Monnet, van mening was dat de Britten er eigenlijk bij hoorden. Hij reisde in 1950 tevergeefs naar Londen om hen over te halen deel te nemen.²⁵

Het grote verschil tussen de man van de EGKS en de man van de OEEs lag wellicht dus niet op ideologisch vlak. Waarin school het verschil dan wel? Een rol speelde zeker Stikkers gebrek aan overtuigingskracht, aan visie, en daarin lag juist de kracht van Monnet. De prachtige tekst van de door Monnet ontworpen *Schuman Declaration* bijvoorbeeld handelt over oorlog en vrede, het verleden en de toekomst van Europa. Het Stikkerplan was daarentegen saai en kaal geformuleerd. Afgezien van een enkel woord over de zorg om de welvaart en werkgelegenheid gaat het hierin vooral

om tarieven en quota. Het was de taal van de zakenman, de pragmaticus: een beetje koel en bloedeloos. Wat zou het Stikkerplan niet hebben gewonnen bij woorden als deze uit de Schuman Declaration:

World peace cannot be safeguarded without the making of creative efforts proportionate to the dangers which threaten it. The contribution which an organized and living Europe can bring to civilization is indispensable to the maintenance of peaceful relations.²⁶

Maar helaas, het Stikkerplan ademde de geest van Groningse nuchterheid. Een van de warmste stukjes uit de tekst van het plan luidt als volgt:

Het doel van de integratie der Europese volkshuishouding is om het levenspeil der bevolking te verhogen en de betalingsbalans t.o.v. de rest van de wereld in evenwicht te brengen onder het nastreven en handhaven van een hoog en stabiel peil der werkgelegenheid.²⁷

Waarna de toon al gauw nog zakelijker wordt:

Dit doel, hetwelk verhoging der productie impliceert, kan worden bereikt door middel van specialisatie der productie en verbetering der arbeidsindeling. Specialisatie der productie en verbeterde arbeidsindeling zijn slechts denkbaar bij de vorming van één grote markt d.w.z. door de geleidelijke wegneming van alle belemmeringen, zowel aan de invoer- als aan de uitvoerzijde, die een maximale uitwisseling van goederen en diensten in de weg staan.²⁸

Stikker mag dan geen visionair zijn geweest, geen man die mooie, meeslepende plannen heeft geschreven, maar als het aan hem had gelegen had Europa al in 1950 de eerste stappen gezet op weg naar een gemeenschappelijke markt. Beyen, die Stikker in 1952 opvolgde en het idee van een gemeenschappelijke markt zou hebben geïnitieerd, kon in feite voortbouwen op de door Stikker ingeslagen weg. A.E. Kersten is een van de weinigen die zowel op de functionalistische (sectorale) als de horizontale (markt)aspecten van het Stikkerplan hebben gewezen en er de voorbereiding in zagen van het latere Beyenplan. Kersten schrijft:

Hoewel met betrekking tot het herstel van de Europese economie nog werd uitgegaan van een sectorale aanpak, opende het Plan Stikker toch ook perspectie-

ven in de richting van een horizontale benadering. Twee jaar later werd deze visie in het Plan Beyen nog duidelijker gemarkeerd.²⁹

Tevens bood de sectorale aanpak Stikker de gelegenheid iets mee te pikken van het succes van het Schumanplan. ‘Het Plan-Stikker hield een bedrijfstakgewijze benadering in, vergelijkbaar met die van het Plan-Schuman,’ zo citeert hij in zijn memoires uit het werk van de door hem zeer gewaardeerde H.B. Price.³⁰ Soms is zelfs eerder concurrentie met dan bezwaar tegen het Schumanplan te bespeuren, al bleef Stikker hameren op het belang van Britse deelname en Amerikaanse steun. Vooral het supranationale element van het Schumanplan sprak hem aan en dit was eigenlijk, zo was hij van mening, zijn idee. Doordat Schuman hem net iets voor was geweest (Schuman maakte zijn plan op 9 mei 1950 bekend, Stikker het zijne op 13 juni 1950) kon Stikker niet naar zijn eigen plan verwijzen, maar hij had toch enkele bewijsstukken bij de hand waarmee hij Schuman leek te kunnen verslaan:

De opoffering van een stuk soevereiniteit, zoals belichaamd in het Schumanplan, was geen nieuw idee: het voorstel tot oprichting van de EBU, dat juist in die tijd besproken werd, voorzag in een Bestuursraad, die met eenvoudige meerderheid van stemmen zou kunnen beslissen.

Ook ik worstelde met de vragen waarop het Schumanplan een antwoord zocht. Op 18 april 1950 roerde ik ze aan in een rede te Rome (...): ‘Indien wij onze Europese samenwerking waarlijk tot ontwikkeling willen brengen, zullen wij vrijwillig afstand moeten doen van een deel van onze dierbare soevereine rechten, daarmee de mogelijkheid aanvaardend dat over zaken van gemeenschappelijk belang met minder dan unanimité wordt beslist.’³¹

Woorden toch, zou ik zeggen, van een man die een nieuw ‘personage’ verdient: niet dat van een scepticus, maar dat van een ambitieus Europeaan – al zouden ‘de Straatsburgers’ een dergelijke herwaardering van de voorzitter van de O.E.S., die in hun ogen zeker geen Schuman was, moeilijk hebben kunnen verteren.

Noten

- 1 J. Bank, ‘Overall een ondernemer. Dirk Uipko Stikker (1948-1952)’, D. Hellema, B. Zeeman en B. van der Zwan (red.), *De Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken in de twintigste eeuw*, Den Haag, Sdu, 1999, 181-197 en 181.
- 2 H.N. Boon, ‘Stikker, Dirk Uipko (1897-1979)’, *Biografisch Woordenboek van Nederland*, <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn2/stikker> (13-03-2009), 1.

- 3 D.U. Stikker, *Memoires. Herinneringen uit de lange jaren waarin ik betrokken was bij de voortdurende wereldcrisis*, Rotterdam/Den Haag, Nijgh en Van Ditmar, 1966, 5-6.
- 4 Bank, op.cit., 18.
- 5 J.W.L. Brouwer en W. Camphuis, “Ik kan niet goed tegen ambtenaren”. Vraaggesprek met jhr. mr. M. van der Goes van Naters, A.G. Harryvan, J. van der Harst en S. van Voorst (red.), *Voor Nederland en Europa. Politici en ambtenaren over het Nederlandse Europebeleid en de Europese integratie, 1945-1975*. Den Haag, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis/Amsterdam, Boom, 2001, 68.
- 6 M.F. Westers, *Mr. D.U. Stikker en de naoorlogse reconstructie van het liberalisme in Nederland. Een zakenman in de politieke arena*, Amsterdam, De Bataafsche Leeuw, 1988, 259.
- 7 P.F. Maas, ‘De Indonesiëpolitiek van minister mr. D.U. Stikker in memoires en geschiedschrijving’, *Acta Politica* 3, 1984, 359-378, 363.
- 8 Idem, 376.
- 9 L.G.M. Jaquet, *Minister Stikker en de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië. Nederland op de tweeklomp tussen Azië en het Westen*, Den Haag, Nijhoff, 1982, 337.
- 10 D. Hellema, *Buitenlandse politiek van Nederland. De Nederlandse rol in de wereldpolitiek*, Utrecht, Het Spectrum, 2006, 172.
- 11 Idem, 173.
- 12 Stikker op.cit., 158-159 en 177.
- 13 Boon, op.cit., 2.
- 14 *Handelingen Tweede Kamer 1948-1949*, 1186-1187.
- 15 W.H. Weenink, *Johan Willem Beyen 1897-1976. Bankier van de wereld. Bouwer van Europa*. Amsterdam, Prometheus/Rotterdam, NRC Handelsblad, 2005.
- 16 A. van Heerikhuisen, *Pioniers van een verenigd Europa. Bovennationaal denken in het Nederlandse parlement (1946-1951)*, Amsterdam, dissertatie Universiteit van Amsterdam, 1998, 81.
- 17 Idem, 177.
- 18 Westers, op.cit., 155.
- 19 Naast M. Kohnstamm waren dat D.P. Spierenburg (directeur-generaal Buitenlandse Economische Betrekkingen, Ministerie van Economische Zaken), E.H. van der Beugel (directeur van het Bureau voor het Economisch Herstelprogramma, tevens chef van de afdeling Westelijk Halfrond, Ministerie van Buitenlandse Zaken), F.A. Keesing (Raadsadviseur Ministerie van Financiën) en J. Tinbergen (hoogleraar economie, directeur van het Centraal Planbureau).
- 20 A.G. Harryvan en J. van der Harst, “Een sneeuwveld in 1942”. Vraaggesprek met drs. M. Kohnstamm, A. G. Harryvan, J. van der Harst en S. van Voorst (red.), op.cit., 89.
- 21 W. Asbeck Brusse en F.H. Bergman, “U moet het genuanceerd zien.” Vraaggesprek met dhr. D.P. Spierenburg, A.G. Harryvan, J. van der Harst en S. van Voorst (red.), op.cit., 265.

- 22 Idem, 267.
- 23 W. Asbeek Brusse, 'The Stikker Plan', R.T. Griffiths (red.), *The Netherlands and the Integration of Europe*, Amsterdam, NEHA, 1990, 69-92, 84.
- 24 Hellema, op.cit., 162.
- 25 Aldus M. Kohnstamm in Harryvan en Van der Harst, op.cit., 111.
- 26 *Declaration of 9 May 1950*, http://europa.eu/abc/symbols/9-may/decl_en.htm.
- 27 Nationaal Archief, Collectie 194 D.U. Stikker, Doos 49, Stikker Plan.
- 28 Ibidem.
- 29 A.E. Kersten, 'Oorsprong en inzet van de Nederlandse Europese integratiepolitiek', E.S.A. Bloemen (red.), *Het Benelux-effect. België, Nederland en Luxemburg en de Europese integratie, 1945-1957*. Amsterdam, NEHA, 1992, 1-12, 7.
- 30 Stikker, op.cit., 164, H.B. Price, *The Marshall Plan and its Meaning*, Ithaca/New York, Cornell University Press, 1955, 142. Zie ook D.U. Stikker, 'The Functional Approach to European Integration', *Foreign Affairs* 4, 1950, 436-444.
- 31 Stikker, op.cit., 164.

Bibliografie

- W. Asbeek Brusse, 'The Stikker Plan', R.T. Griffiths (red.), *The Netherlands and the Integration of Europe 1945-1957*, Amsterdam, NEHA, 1990, 69-92.
- J. Bank, 'Overall een ondernemer. Dirk Uipko Stikker (1948-1952)', D. Hellema, B. Zeeman en B. van der Zwan (red.), *De Nederlands ministers van Buitenlandse Zaken in de twintigste eeuw*, Den Haag, Sdu, 1999, 181-197.
- H.N. Boon, 'Dirk Uipko Stikker', *Biografisch Woordenboek van Nederland*, <http://www.inghist.nl/onderzoek/projecten/BWN/lemmata/bwn2/stikker> (13-03-2009).
- J.W.L. Brouwer, 'Buitenlandse Zaken: de strijd om meer parlementaire invloed', P.F. Maas en J.M.M.J. Clerx (red.), *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945. Het kabinet Drees-Van Schaik (1948-1951), Koude Oorlog, dekolonisatie en integratie*, Nijmegen, Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, 1996.
- M. van der Goes van Naters, *Met en tegen de tijd. Een tocht door de twintigste eeuw*, Amsterdam, Arbeiderspers, 1980.
- A.G. Harryvan, J. van der Harst en S. van Voorst (red.), *Voor Nederland en Europa. Politici en ambtenaren over het Nederlandse Europabeleid en de Europese integratie 1945-1975*, Den Haag, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis/Amsterdam, Boom, 2001.
- A.G. Harryvan en J. van der Harst, *Max Kohnstamm. Leven en werk van een Europeaan*, Utrecht, Het Spectrum, 2008.
- A. van Heerikhuizen, *Pioniers van een verenigd Europa. Bovennationaal denken in het Nederlandse parlement (1946-1951)*, Amsterdam, 1998.

- D. Hellema, *Buitenlandse politiek van Nederland. De Nederlandse rol in de wereld-politiek*, Utrecht, Het Spectrum, 2006.
- L.G.M. Jaquet, *Minister Stikker en de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië. Nederland op de tweesprong tussen Azië en het Westen*, Den Haag, Nijhoff, 1982.
- A.E. Kersten, 'Oorsprong en inzet van de Nederlandse Europese integratiepolitiek,' E.S.A. Bloemen (red.), *Het Benelux-effect. België, Nederland en Luxemburg en de Europese integratie, 1945-1957*, Amsterdam, NEHA, 1992, 1-12.
- P.F. Maas, 'De Indonesiëpolitiek van minister mr. D.U. Stikker in memoires en geschiedschrijving', *Acta Politica* 3, 1984, 359-378.
- H.B. Price, *The Marshall Plan and its Meaning*, Ithaca/New York, Cornell University Press, 1955.
- D.U. Stikker, 'The Functional Approach to European Integration', *Foreign Affairs* 4, 1950, 436-444.
- D.U. Stikker, *Memoires. Herinneringen uit de lange jaren waarin ik betrokken was bij de voortdurende wereldcrisis*, Rotterdam/Den Haag, Nijgh en Van Ditmar, 1966.
- W.H. Weenink, *Johan Willem Beyen 1897-1976. Bankier van de wereld. Bouwer van Europa*, Amsterdam, Prometheus/Rotterdam, NRC Handelsblad, 2005.
- M.F. Westers, *Mr. D.U. Stikker en de na-oorlogse reconstructie van het liberalisme in Nederland. Een zakenman in de politieke arena*, Amsterdam, De Bataafsche Leeuw, 1988.
- C. Wiebes en B. Zeeman, 'Stikker, Indonesië en het Noordatlantisch verdrag. Of: hoe Nederland in de pompe ging', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 2, 1985, 225-251.